O‘ZBEKISTONDA VAZIFAGA ASOSLANGAN TIL O‘QITISH (TBLT) UCHUN SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA YARATILGAN AKADEMIK MATNLARNI MOSLASHTIRISHDA O‘QITUVCHILARNING QAROR QABUL QILISH JARAYONI

Tursunova Sharifa Abdunosirovna
Toshkent shahri Yashnobod tumani 226-maktab

Annotatsiya. *Mazkur tezis O‘zbekistonda ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitish (EFL) sharoitida Task-Based Language Teaching (TBLT — vazifaga asoslangan til o‘qitish) uchun sun’iy intellekt yordamida yaratilgan akademik matnlarni tanlash va moslashtirish jarayonida o‘qituvchilarning pedagogik qarorlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda generativ sun’iy intellekt vositalari yaratgan matn tayyor o‘quv materiali sifatida emas, balki o‘qituvchi tomonidan lingvistik, mazmuniy va metodik jihatdan baholanishi hamda muayyan o‘quv vazifasiga moslashtirilishi zarur bo‘lgan resurs sifatida qaraladi. Asosiy e’tibor matnning leksik va grammatik murakkabligi, mazmunning aniqligi va ishonchliligi, o‘quvchilarning til darajasi, akademik diskurs xususiyatlari, vazifaning kommunikativ maqsadi hamda mahalliy ta’lim kontekstiga muvofiqligi asosida qabul qilinadigan o‘qituvchi qarorlariga qaratiladi. Shuningdek, matnni soddalashtirish, qisqartirish, leksik birliklarni almashtirish, mazmunni kontekstualizatsiya qilish va TBLT vazifasiga aylantirish kabi moslashtirish strategiyalari tizimlashtiriladi. Tahlil sun’iy intellekt pedagogik jihatdan maqbul materialni avtomatik ravishda kafolatlamasligini va yakuniy o‘quv materialining sifati o‘qituvchining kasbiy mulohazasi, lingvistik kompetensiyasi hamda metodik qarorlariga bog‘liqligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *Task-Based Language Teaching (TBLT), sun’iy intellekt, generativ AI, akademik matn, matnni moslashtirish, o‘qituvchi qarori, teacher agency, EFL, pedagogik qaror qabul qilish.*

KIRISH

So‘nggi yillarda generativ sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitishda o‘quv materiallarini yaratish, tahrirlash va moslashtirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Generativ AI vositalari turli mavzu, janr va murakkablik darajasidagi matnlarni qisqa vaqt ichida yaratishi, mavjud materialni soddalashtirishi va muayyan auditoriyaga moslashtirishi mumkin. Biroq AI tomonidan yaratilgan matnning lingvistik jihatdan to‘g‘ri ko‘rinishi uning avtomatik ravishda pedagogik jihatdan samarali o‘quv materiali ekanini anglatmaydi. Til ta’limida generativ AI dan foydalanish o‘qituvchi va o‘quvchilarning raqamli hamda tanqidiy kompetensiyalarini talab qiladi [3, 5].

TBLT yondashuvida til o‘rganish alohida grammatik strukturalarni o‘zlashtirishdan ko‘ra, ma’lum kommunikativ natijaga erishishga qaratilgan mazmunli vazifalarni bajarish orqali tashkil etiladi. Ellis va Long tadqiqotlarida vazifa mazmunga yo‘naltirilgan, aniq natijaga ega va real kommunikativ ehtiyojni yuzaga keltiradigan faoliyat sifatida qaraladi [1, 2]. Shu sababli TBLT uchun foydalaniladigan matn faqat leksik yoki grammatik birliklar manbai emas, balki o‘quvchini muammoni hal qilish, ma’lumot almashish, taqqoslash, tanlash va asoslashga undaydigan task input sifatida xizmat qilishi kerak.

O‘zbekiston EFL kontekstida o‘quvchilarning ingliz tili darajasi, akademik matn bilan ishlash tajribasi, sinf sharoiti va mahalliy ta’lim mazmuni o‘qituvchining material tanlashiga ta’sir etadi. AI yaratgan matnda murakkab terminologiya, uzun sintaktik konstruksiyalar, abstrakt tushunchalar yoki o‘quvchilar tajribasiga uzoq misollar uchrashi mumkin. Aksincha, matnni haddan tashqari soddalashtirish uning akademik xususiyatlarini va TBLT vazifasi uchun zarur axborot boyligini kamaytiradi. Demak, o‘qituvchi AI mahsulotini qabul qilish yoki rad etishdan ko‘ra, uni maqsadli mezonlar asosida baholashi lozim.

AI matnlarini moslashtirish jarayonida o‘qituvchi ayrim leksik birliklarni almashtirishi, murakkab gaplarni qayta tuzishi, ortiqcha qismlarni olib tashlashi, zarur kontekst yoki izohlarni qo‘shishi va matnni muayyan kommunikativ vazifaga bog‘lashi mumkin. Bunday yondashuv UNESCO tomonidan ilgari surilgan inson markazli va pedagogik nazoratga asoslangan generativ AI dan foydalanish tamoyili bilan hamohangdir [5].

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekiston EFL ta’limi sharoitida TBLT uchun sun’iy intellekt yordamida yaratilgan akademik matnlarni moslashtirish jarayonida o‘qituvchilarning qaror qabul qilish mezonlarini aniqlash, asosiy lingvistik va metodik moslashtirish strategiyalarini tizimlashtirish hamda o‘qituvchi, AI yaratgan matn va TBLT vazifasi o‘rtasidagi pedagogik munosabatni tahlil qilishdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Mazkur tadqiqot ilmiy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, O‘zbekiston EFL ta’limi sharoitida TBLT uchun generativ sun’iy intellekt yordamida yaratilgan akademik

matnlarni moslashtirishda o‘qituvchilarning pedagogik qaror qabul qilish jarayonini konseptual va metodik jihatdan tahlil qilishga asoslanadi. Tadqiqot markaziga AI vositasining texnik imkoniyatlari emas, balki o‘qituvchining AI yaratgan dastlabki matnni baholashi, tahrirlashi va muayyan kommunikativ vazifaga mos o‘quv materialiga aylantirish jarayoni qo‘yildi.

Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tasniflash, pedagogik interpretatsiya va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. TBLT nazariyasidagi task (vazifa), meaning-focused interaction (mazmunga yo‘naltirilgan muloqot), communicative outcome (kommunikativ natija) va task input (vazifa uchun kirish materiali) tushunchalari AI yaratgan akademik matnlarni pedagogik baholash mezonlari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqildi [1, 2].

O‘qituvchining qaror qabul qilish jarayoni uch bosqichda tahlil qilindi: 1) AI yaratgan matnni dastlabki baholash; 2) matnni lingvistik va pedagogik moslashtirish; 3) moslashtirilgan matnni TBLT vazifasiga integratsiya qilish. Birinchi bosqichda matnning til darajasi, faktik ishonchliligi va kommunikativ qiymati baholanadi. Ikkinchi bosqichda soddalashtirish, qisqartirish, izohlash, qayta tuzish va kontekstualizatsiya qilish kabi operatsiyalar amalga oshiriladi. Uchinchi bosqichda esa matn muammoni hal qilish, ma’lumot almashish, taqqoslash yoki qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan vazifa bilan bog‘lanadi.

1-jadval. AI yaratgan akademik matnlarni moslashtirishda o‘qituvchining asosiy qaror mezonlari

Qaror qabul qilish mezoni	O‘qituvchi baholaydigan jihat	Ehtimoliy moslashtirish qarori
Lingvistik murakkablik	Leksika, sintaksis, terminologiya	Soddalashtirish, izohlash, qayta tuzish
O‘quvchi darajasi	Matnning o‘quvchilarning til kompetensiyasiga mosligi	Darajaga moslashtirish
Mazmuniy ishonchlilik	AI yaratgan fakt va ma’lumotlarning aniqligi	Tekshirish, tuzatish yoki olib tashlash
Akademik xususiyat	Akademik uslub va diskurs elementlari	Muhim akademik birliklarni saqlash
Kontekstual muvofiqlik	O‘zbekiston EFL muhiti va o‘quvchilar tajribasi	Misollarni kontekstualizatsiya qilish
TBLTga muvofiqlik	Matn kommunikativ vazifani yuzaga keltira olishi	Task input sifatida qayta tashkil etish

Qaror qabul qilish mezoni	O‘qituvchi baholaydigan jihat	Ehtimoliy moslashtirish qarori
Kommunikativ natija	Vazifa yakunida erishiladigan aniq natija	Muammo, tanlov yoki information-gap vazifasini yaratish

Mazkur modelda o‘qituvchining qaror qabul qilish jarayoni bir martalik harakat emas, balki iterativ jarayon sifatida qaraladi: AI MATNI → BAHOLASH → MOSLASHTIRISH → TBLT VAZIFASINI LOYIHALASH → QAYTA BAHOLASH → YAKUNIY O‘QUV MATERIALI. Bu human-in-the-loop tamoyiliga mos bo‘lib, AI material yaratish jarayonini tezlashtirishi mumkin, biroq lingvistik, metodik va kontekstual maqbullik yuzasidan yakuniy qaror o‘qituvchida qoladi [3–5].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalari TBLT uchun sun’iy intellekt yordamida yaratilgan akademik matnlarni moslashtirish o‘qituvchidan bir vaqtning o‘zida lingvistik, mazmuniy va metodik qarorlarni qabul qilishni talab etishini ko‘rsatdi. AI tomonidan yaratilgan matn grammatik jihatdan to‘g‘ri va akademik uslubga yaqin bo‘lishi mumkin, biroq uning murakkablik darajasi, mazmuni yoki kommunikativ imkoniyatlari muayyan o‘quvchilar guruhi uchun mos kelmasligi mumkin. Shu sababli AI mahsulotini yakuniy o‘quv materiali sifatida emas, balki o‘qituvchi tomonidan qayta ishlanadigan dastlabki task input sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Birinchi muhim yo‘nalish — lingvistik moslashtirish. Akademik matnlarda past chastotali leksika, terminologik birliklar, nominalizatsiya, murakkab sintaktik konstruksiyalar va uzun gaplar uchraydi. O‘qituvchi bunday birliklarning qaysilari vazifa uchun zarur ekanini aniqlashi kerak. Barcha murakkab elementlarni olib tashlash matnning akademik xususiyatini yo‘qotishi mumkin. Shuning uchun moslashtirishning maqsadi matnni maksimal darajada soddalashtirish emas, balki uning murakkabligini o‘quvchi uchun boshqariladigan darajaga keltirishdir.

Ikkinchi yo‘nalish — mazmuniy ishonchlilik. Generativ AI yaratgan matnda ishonchli ko‘rinadigan, biroq tekshirishni talab qiladigan faktlar yoki manbalarga oid ma’lumotlar uchrashi mumkin. Kohnke, Moorhouse va Zou generativ AI ning til ta’limidagi imkoniyatlari bilan bir qatorda, uning natijalarini tanqidiy baholash va raqamli kompetensiya zarurligini ta’kidlaydi [3]. Ta’limda katta til modellaridan foydalanishda faktik xatolar, noto‘g‘ri ishonch va etik muammolar ham qayd etilgan [4]. Demak, o‘qituvchi materialning faktik aniqligini alohida tekshirishi lozim.

Uchinchi yo‘nalish — kontekstual moslik. AI yaratgan matndagi vaziyatlar va misollar O‘zbekiston maktab o‘quvchilarining tajribasidan uzoq bo‘lishi mumkin.

Bunday holatda o‘qituvchi asosiy akademik mazmunni saqlagan holda ayrim misollarni kontekstualizatsiya qilishi mumkin. Biroq lokalizatsiya autentik akademik mazmunni to‘liq mahalliylashtirish degani emas; uning vazifasi o‘quvchiga matn bilan mazmunli munosabat o‘rnatish imkonini yaratishdir.

TBLT nuqtai nazaridan eng muhim qaror AI matnini kommunikativ vazifaga aylantirish bilan bog‘liq. Agar o‘quvchilar matnni o‘qib, faqat savollarga javob bersa yoki grammatik birliklarni topish bilan cheklansa, bunday faoliyat har doim ham to‘laqonli TBLT vazifasi hisoblanmaydi. Matn o‘quvchilar o‘rtasida axborot almashinuvi, muammoni hal qilish, variantlarni taqqoslash, tanlov qilish yoki umumiy qarorga kelish zaruratini yuzaga keltirishi kerak [1, 2].

Masalan, AI tomonidan yaratilgan “The Impact of Social Media on Students’ Learning” mavzusidagi akademik matn bilan ishlashda an’anaviy yondashuv o‘quvchilardan matnni o‘qish va savollarga javob berishni talab qilishi mumkin. TBLT asosidagi moslashtirishda esa o‘qituvchi matnni qismlarga ajratib, guruhlarga turli ma’lumotlarni beradi. O‘quvchilar o‘z ma’lumotlarini bir-biriga yetkazadi, ijobiy va salbiy ta’sirlarni taqqoslaydi va yakunda “Should smartphones be restricted during lessons?” savoli yuzasidan dalillangan umumiy qaror ishlab chiqadi. Bunda akademik matn kommunikativ natijaga erishish uchun axborot manbaiga aylanadi.

2-jadval. O‘qituvchi qarorlarining TBLT vazifasiga funksional ta’siri

Aniqlangan muammo	Qabul qilinadigan qaror	TBLT uchun funksiyasi
Matn leksik jihatdan murakkab	Ikkinchi darajali murakkab birliklarni almashtirish, zarur terminlarni saqlash	Tushunarlilik va akademik leksika o‘rtasida muvozanat
Gaplar haddan tashqari murakkab	Sintaktik qayta tuzish	Axborotni qayta ishlash yukini kamaytirish
Faktik ma’lumot shubhali	Ishonchli manba bilan tekshirish yoki olib tashlash	Task input ishonchliligini ta’minlash
Kontekst o‘quvchiga begona	Misol yoki vaziyatni kontekstualizatsiya qilish	O‘quvchi tajribasi bilan bog‘lanishni kuchaytirish
Matn juda uzun	Vazifa uchun zarur qismlarni tanlash	Task input hajmini optimallashtirish
Kommunikativ ehtiyoj yo‘q	Information-gap, problem-solving yoki decision-making vazifasini yaratish	Mazmunga yo‘naltirilgan muloqotni yuzaga keltirish

Aniqlangan muammo	Qabul qilinadigan qaror	TBLT uchun funksiyasi
AI matni tayyor javobni beradi	Axborotni qismlarga ajratish yoki qarama-qarshi pozitsiyalar yaratish	Muzokara va qaror qabul qilishni rag‘batlantirish

Tahlil asosida o‘qituvchi qarorlarini uch darajada tasniflash mumkin: lingvistik qarorlar — nimani soddalashtirish yoki saqlash; kontekstual-mazmuniy qarorlar — nimani tekshirish, o‘zgartirish yoki lokalizatsiya qilish; metodik qarorlar — matndan qanday kommunikativ vazifa yaratish. Aynan metodik qaror AI yaratgan akademik matnni oddiy o‘qish materialidan TBLT resursiga aylantiradi.

Shu asosda o‘qituvchining qaror qabul qilish mexanizmi quyidagi ketma-ketlikda ifodalanadi: AI-GENERATED ACADEMIC TEXT → TEACHER EVALUATION → SELECT / RETAIN / MODIFY / REMOVE → TASK INPUT → COMMUNICATIVE TASK → LEARNER OUTCOME. Bunda SELECT, RETAIN, MODIFY va REMOVE qarorlari professional pedagogik mulohazaning asosiy operatsiyalarini ifodalaydi. O‘qituvchi AI matnining barcha elementlarini qayta yozishi shart emas; muhim jihat qaysi elementni saqlash, o‘zgartirish yoki olib tashlash zarurligini pedagogik asosda belgilashdir.

XULOSA

O‘zbekistonda ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitish sharoitida generativ sun’iy intellekt yordamida yaratilgan akademik matnlardan TBLT doirasida foydalanish o‘qituvchining professional qaror qabul qilish rolini kamaytirmaydi, aksincha, uni yanada muhimlashtiradi. AI turli mavzu va murakkablikdagi matnlarni tez yaratishi mumkin, biroq yaratilgan materialning muayyan o‘quvchilar guruhi, ta’lim maqsadi va kommunikativ vazifaga mosligini mustaqil ravishda kafolatlay olmaydi.

Tahlil asosida AI yaratgan akademik matnlarni moslashtirishda o‘qituvchi qarorlari uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lishi belgilandi: lingvistik, mazmuniy-kontekstual va metodik qarorlar. Lingvistik qarorlar matnning leksik va sintaktik murakkabligini boshqarishga, mazmuniy-kontekstual qarorlar ma’lumotlarning ishonchliligi va o‘quvchilar kontekstiga muvofiqligini ta’minlashga, metodik qarorlar esa matnni aniq kommunikativ natijaga yo‘naltirilgan vazifaga aylantirishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan matnni moslashtirish oddiy soddalashtirish jarayoni sifatida talqin qilinmasligi kerak. O‘qituvchi o‘quvchi uchun zarur akademik leksika va diskurs xususiyatlarini saqlagan holda, tushunishga ortiqcha to‘sqinlik qiluvchi elementlarni o‘zgartirishi maqsadga muvofiq. TBLT nuqtai nazaridan esa yakuniy savol faqat “Bu

matn o‘quvchiga tushunarlimi?” emas, balki “Bu matn orqali o‘quvchilar qanday kommunikativ natijaga erishadi?” bo‘lishi lozim.

Demak, O‘zbekiston EFL kontekstida generativ AI va TBLT integratsiyasining samaradorligi texnologiyaning o‘zidan ko‘ra, o‘qituvchining undan qanday pedagogik qarorlar asosida foydalanishi bilan belgilanadi. Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda o‘qituvchilarning real AI matnlari bilan ishlash jarayonini kuzatish, ularning tahrirlash qarorlarini qiyoslash hamda ushbu qarorlarning o‘quvchilar tomonidan vazifani bajarish jarayoniga ta’sirini o‘rganish taklif etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ellis R. Task-based Language Learning and Teaching. Oxford: Oxford University Press, 2003. 387 p.

2. Long M.H. Second Language Acquisition and Task-Based Language Teaching. Chichester: Wiley-Blackwell, 2015. 456 p.

3. Kohnke L., Moorhouse B.L., Zou D. ChatGPT for Language Teaching and Learning. RELC Journal. 2023;54(2):537–550. doi:10.1177/00336882231162868.

4. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S., Bannert M., Dementieva D., Fischer F. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. Learning and Individual Differences. 2023;103:102274. doi:10.1016/j.lindif.2023.102274.

5. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. doi:10.54675/EWZM9535.

6. Skehan P. A Cognitive Approach to Language Learning. Oxford: Oxford University Press, 1998.

7. Willis J. A Framework for Task-Based Learning. Harlow: Longman, 1996.